

AMIKOR ÖSSZEROPPANTAK A JOGÁLLAMISÁG PILLÉREI

Kolozsvár zsidósága a vészkorszak idején

A második bécsi döntés nyomán, amelyet Magyarország és Románia egyaránt elfogadott, 1940. augusztus 30-án a „trianoni értelemben” vett Erdély északi és keleti, 43 492 km² nagyságú része (kevesebb, mint fele) visszatért Magyarországhoz. A terület összlakossága hozzávetőleg 2,64 millió volt, a zsidó lakosság lélekszáma közel 165 ezer, Erdély 200 ezres zsidó származású összlakosságának négyötöde.

A közigazgatás magyarok általi átvételéig, 1940 szeptemberének első napjaiban nagyszámú zsidó lakos – román területen maradt házáat, otthonát elhagyva – átköltözött az észak-erdélyi részre. A magát magyarnak érző és valló zsidó közösség lelkesedése gyakran örömdíai hangvételben tetőzött: „A magyar nap újra rásütött a magyar Kolozsvárra” – írta 1940-ben a Kolozsvári Képeskönyv előszavában Bíró József művészettörténész.

Kolozsvár zsidó lakossága is kokárdát tűzött a magyarok visszatérésekor. A katonai érdemeiért kitüntetett Bischitz Ernő üzletember Horthy Miklós kormányzót a dísztribünről köszönthette. „Apám nagy magyar volt – emlékezett Bischitz György – ezért később [a zsidóüldözés által] nagyobb pofont kapott, mint mi.” Elek Ilona tanúságtevő a szüleivel ment ki a Főtérrre a Kormányzó fogadására; akkor látta édesapját először sírni.

Észak-Erdély zsidósága az első világháború előtti „békeidő” jog- és esélyegyenlőségének bevezetését remélte a visszatérő magyar közigazgatástól. Annál nagyobb volt a csalódása, amikor közvetlenül Magyarországhoz való csatolása után e területen is életbe léptek az anyországi jogkorlátozó intézkedések, az ún. zsidótörvények. Ezek hátrányos megkülönböztetést jelentettek a társadalmi-gazdasági életben, és egyben a polgári jogok visszaszorítását is. Az első zsidótörvény, az 1938. évi XV. tc., elsősorban a zsidó értelmiségiekre és művészekre vonatkozott. Az 1938 decemberében elfogadott második zsidótörvény már egyértelműen fajüldöző álláspontot tükrözött, mivel származással határozta meg a zsidóságot, a köz- és magán-szférában foglalkoztatható zsidók számarányát 6%-ra csökkentette. A harmadik zsidótörvényt, az ún. fajvédelmi törvényt 1941-ben vezették be, így Észak-Erdély zsidóságát már kezdettől fogva érintette. A házasságról szóló XXXI. törvénycikk megtiltotta a zsidóknak nem zsidókkal való házasságát, nemi kapcsolatukat pedig „fajjgalázásnak” minősítette. „Arról tudtunk, hogy Magyarországon zsidótörvények vannak érvényben, de mégis oda vonzódtunk, mert magyar volt a kultúránk, az anyanyelvünk” – emlékezett Kallós Katalin.

Erdélyben 1940 őszén már a legtöbb zsidó közalkalmazott elvesztette állását. Hasonló sorsra jutott nagyszámú ügyvéd, újságíró és más diplomás, valamint a magánvállalatok alkalmazottjai. Év végéig a zsidókat szinte teljes mértékben kizárták az iparból és a nagykereskedelemből. Az állástalan zsidó színészek berlini és budapesti pályatársaik példáját követve Zsidó Színházat hoztak létre Kolozsváron.

Az új közigazgatás egyik első intézkedése szeptember közepétől a hónap végéig betiltotta az összes zsidó újságot és hetilapot (közöttük a kolozsvári Új Keletet), felfüggesztett minden zsidó sportegyesületet (így Kolozsváron a Hagibort), és megszüntette a zsidó szervezeteket és klubokat. Kizárólag a vallásgyakorlás kereteit engedélyezték.

A közoktatási miniszter határozata előírta a numerus clausus alkalmazását a középfokú oktatásban, ami a zsidó diákok számát 6%-ra korlátozta. Antal Márk tanár Hóman Bálint közoktatási miniszterhez fűződő személyes kapcsolata tette lehetővé, hogy Kolozsváron beindíthassanak egy fiú- és leánytagozatos zsidó középiskolát, amely 1940. november első napjaiban nyitotta meg kapuit a Nagy-Szamos (ma: Iașilor) utcában. A kolozsvári m. kir. I. Ferencz József Tudományegyetem többé nem nevezett ki zsidó tanárokat, és nem vett fel zsidó diákokat. Tíz kivételezett diák az 1940–1941. tanévben még folytathatta tanulmányait, de diáktársaik gyakori zsidóverő kitérésai nagyrészt őket is megakadályozták az előadások látogatásában. Összehasonlításképpen: az 1932–1933. tanévben 443 zsidó diák járt a kolozsvári egyetemre (az összlétszám 11%-a).

A numerus clausus elvét az összes munkakörre alkalmazták. Székely Imre hat éven át a Dermata cipőgyár szerszámlakatos volt, 1942 őszén azonban távoznia kellett. Vele egy időben tettek ki Fried Samu tisztviselőt, Berkovits József lakost, Schönberger Kálmán főmérnököt, Malek József mérnököt és Radó György mestert, Románia volt teniszbajnokát. Az utóbbi kettő a gyár neveltje volt.

Az Erdélyi Kárpát Egyesületet a zsidó

tagok kizárásával szervezték újra. A Baross Szövetség, amelynek jelmondata „Keresztény pénzt keresztény kézbe!” volt, sorozatos csapást mért a zsidó kereskedelemre és gyors iramban felmorzsolta azt; a Hangya Szövetkezet és az Erdélyrészi Magántisztviselők és Kereskedelmi Alkalmazottak Egyesülete rendszeresen akadályozta, ameddig végül teljesen megbénította a zsidó gazdasági életet. Báró Atzél Ede a Wesselényi Lövészegylet nevű fegyveres alakulat élén a szélsőséges politika eszközévé vált.

A zsidók férfiakat az 1942. XIV. tc. alapján fegyvertelen kisegítő munkaszolgálatra hívták be. A munkaszadok parancsnokait gyakran azzal indították a frontra, hogy embereik közül lehetőleg egy se térjen vissza. A munkaszolgálatos törvényen kívüli: mindenki megverhette, megpofozhatta, lehordhatta. „Hiába volt odahaza gyárigazgató vagy főorvos, [...ott, a fronton] csak mocskos, бүdös zsidó.” Pusztá kézzel aknákat szedtek, vagy a lovak helyett őket fogták be a teherszállító szekerek elé. A munkaszolgálatosok mégsem tagadták meg a magyarságukat. Orvosok, akiket a zárt szám eltiltott a hivatás gyakorlásától, hősiesen kezelték a sebesült honvédeket, olyannyira, hogy erről még a frontjelentések is dicséző szót ejtettek.

A magyarországi zsidókérdés nemzeti-szocialista módon történő rendezése 1944. március 19-e után az ország németek általi megszállásakor vette kezdetét. Horthy Miklós kormányzó helyén maradásával és a német követeléseknek megfelelő Sztójay kormány március 23-án történt kinevezésével a teljes államapparátus tovább működött, miközben a rendszer intézményei a megszállók minden igényét kielégítették, és az országot gazdasági-

lag teljesen kiszolgáltatották a német érdekeknek. Alig öt hónap alatt a Harmadik Birodalom Magyarországgal szembeni tartozása 997 millió birodalmi márkáról 2,224 milliárdra növekedett, szeptemberre pedig (akkor már a Lakatos-kormány idején) elérte a 3,32 milliárdot.

Lavinyszerűen zúdultak le az addigainál nagyságrendileg agresszívebb és embertelenebb zsidóellenes rendelkezések. A terv ördögi volt: a zsidóságot nap mint nap egyre megalázóbb intézkedéseknek vetették alá, hogy ezzel eltereljék a figyelmét a korlátozásoknál és megkülönböztetésnél összehasonlíthatatlanul nagyobb veszélyről, a küszöbön álló fizikai megsemmisítéséről. E megtévesztő politika része volt a németek ígérete, miszerint a zsidóság vallásos, kulturális és szociális életét zavartalanul tovább folytathatja.

Március 27-én, amikor a német megszálló csapatok bevonultak Kolozsvárra, a lapok már előre jelezték, hogy a kormány napokon belül „teljesen és tökéletesen” megoldja a zsidókérdést. Két nappal később a minisztertanács tárgyalta a zsidókérdéssel kapcsolatos első intézkedéseket.

A Gestapo a New York (később Continental) szállóban állította fel a főhadiszállását, a Sicherheitsdienst (SD) székhelye az Apáczai Csere János (ma Argeş) utcai Péter és Pál villákban volt. Már érkezésük másnapján a németek 150 zsidó személyt tartóztattak le, közöttük a zsidó értelmiség és a gazdasági élet kiemelkedő képviselőit. Az akció elsődleges célja a zsidó lakosság megfélemlítése volt.

Április első napjaiban a Gestapo elrendelte a zsidó lakosság belső közigazgatását végző Judenrat (zsidó tanács) felállítását, amelynek feladatköre – mint mindenütt a megszállt Magyarországon

– a német hatóságok parancsainak a közösséghez való továbbítása, pénz- és vagyontárgyak begyűjtése, pontosabban elkobzása, illetve a fegyelem biztosítása volt. Az elnöki tisztelet dr. Fischer József ügyvéd, a kolozsvári neológ hitközség elnöke, volt román parlamenti képviselő töltötte be, tagjait viszont – taktikai megfontolásból – a németek többször is cserélték. A németek és a város magyar hatósága egymással versenyezve napról napra egyre megterhelőbb követeléseket támasztott a kolozsvári zsidósággal szemben: ha a Gestapo nagyszámú írógépet, íróasztalt és rádiókészüléket kért, a magyar hatóság lakásokat követelt, a németek a munkára vezényelt zsidók létszámának emelését akarták, amire a magyar hatóság a Judenrat teljes pénzkészletének elkobzásával „válaszolt”.

Az intézkedések gyors egymásutánban következtek. Március 31-én közzétett rendelet értelmében zsidó többé nem tarthatott keresztény cselédet. Ugyanakkor kizárták őket az összes szakmai kamarából és köztisztviselőkből. Az Endlösung első lépése a sárga csillag viselésének kötelezettsége és az utazási tilalom bevezetése volt. „Bal mellükön sárga Dávid-csillagot kötelesek hordani a zsidók” – olvashatjuk az Ellenzék első oldalán március 31-én. Sárgacsillagos zsidók nem viselhetek többé egyenruhát: sem hivatali ruhát, sem pedig díszmagyart. „Sárga csillagot viselő zsidók sem közlekedés, sem szállítás céljára gépkocsit nem vehetnek igénybe” – szögezte le az Ellenzék április 6-i számának közleménye. Röviddel később a hírektől és a tájékozódás jogától, illetve lehetőségétől fosztották meg a zsidóságot azáltal, hogy a rádiókészülékeiket be kellett szolgáltatniuk.

Április 13-án hozták a rendeletet, miszerint a zsidó üzletek szombaton is kötelesek nyitva tartani, egy héttel később azonban megjelent a zsidó üzletek bezárásáról szóló közlemény, ami több száz kolozsvári üzletet érintett. Április 24-én bejelentették, hogy május elsejétől csökkentik a zsidók élelmiszeradagját.

A város zsidó lakossága elsősorban április 28-án szerzett tudomást a kényszerlakhelyre való szállítás veszélyéről. Az újságok ugyanis beszámoltak arról, hogy Kassa és egyes kárpátjai helységek zsidóságát légitámadások által veszélyeztetett területre telepítették ki. A magyar sajtó meglepéssel fogadta a gettók felállításának híreit. Kolozsváron is csupán rövid ideig hitték, hogy ilyen intézkedésekkel kizárólag a nem asszimilált zsidóságot sújtják. A kincses város zsidó lakossága azonban a baljós hírek sokasodása ellenére sem volt képes felmérni a helyzet súlyosságát. Április végén a zsidó középiskolában a megszokott módon folyt az érettségi vizsga, a helybéli Wald pászkagyár a maceszt sütötte a közelőg Peszah ünnepére. Kolozsvár zsidó lakosai – a magyar zsidóság túlnyomó többségéhez hasonlóan – bíztak abban, hogy a magyar állam és a jogrend megvédi őket. A törvények és rendelkezések pontos betartását biztonságosabbnak vélték a szökésnél, bujkálásnál. Aki az utolsó órában ugyan, de még idejében elhagyta Kolozsvárt, az maga Weinberger Mózes főrabbi volt, a neológ gyülekezet irányítója.

A zsidóság kényszerlakhelyre szorítása az április 7-én keltezett 6163/1944. számú belügyminisztériumi rendelet alapján történt. A terv részleteit és pontos forgatókönyvét az illetékes német és a magyar hatóságok 1944. április 26-án Szatmárnémetiben,

illetve két nappal később Marosvásárhelyen, Endre László belügyi államtitkár elnökletével lefolytatott titkos tanácskozáson véglegesítették.

Kolozsvár utcáit május 2-án, az éjszaka folyamán, Hollósi-Kuthy Lajos rendőrpáncsnok által aláírt falragaszokkal árasztották el, a zsidó személyek este hat óra utáni kijárási tilalmát meghirdető rendelettel. Az Ellenzék másnapi száma nagybetűs címmel jelentette be: „KOLOZSVÁRON KÉNYSZERLAKHELYET JELÖLTEK KI A ZSIDÓK SZÁMÁRA. A téglagyárban és környékén létesítik a kolozsvári gettót.” A kolozsvári közigazgatási hatóságok becslése szerint a kormányrendelet 16 750, sárga csillag viselésére kötelezett zsidónak tekintendő személyt érintett, a számukra kijelölt lakóhely a téglagyárban 19 600 m² fedett terület. Így az egy főre eső ún. „fedett lakterület” (valójában oldalfalak nélküli téglaszáritók) mindössze 1,17 m², ami nemhogy lakterületnek, de még fekvőhelynek is kevés.

Sebestyén Mihály képével élve, Kolozsvár zsidó lakosságát „a Ferenc József (akkor Horthy Miklós, utóbb Horea) út jobb oldalától a Ferenc József út bal oldaláig – az óramutató járásával egyezőleg, az egész várost befogó virtuális sugár haladási irányát követve – egy hét alatt zsúfolták gettóba.” A gettóba szorítás a rendőrhatalóságok és közigazgatási hatóságok jól egybehangolt, zökkenőmentes együttműködése révén valósult meg.

Reinfeld-Flórián Irén keresztény tanúságtéző megrendülten emlékezett vissza: „Borzasztó volt látni, hogy megáll a teherautó, és mindenki kis csomaggal felszáll. Mi a későbbi Munkás mozi mellett laktunk. Az egyik szomszéd kisgyerek a körtefa körül szaladgált és nem akart elmenni.”

Ferenczné Grünwald Judith felidézte, hogy édesapjával elismervényt írtattak alá, hogy a család „önszántából” hagyta el a lakását: „Május 10-én jöttek értünk. Rozoga teherautó, csendőr, egy civil és egy rendes szolgálatot teljesítő magyar katonna. Édesapámnak egy nyilatkozatot kellett kitöltenie, hogy én Grünwald Albert, ilyen cím alatti lakos, saját akaratomból hagyom el a lakásomat, amit előttem pecsételtek le. Aláírtatták velem, és egy ilyen nyilatkozatot kívülről ráragasztottak az előszoba ajtóra, és a hatóság lepecsételte. Amolyan jelképes pecsét volt.”

Rosenfeld Éva későbbi kolozsvári orvos, egyetemi tanár mondta: „Nekem eszembe sem jutott, hogy [a frissen szerzett] érettségi bizonyítványomat itt hagyjam valakinél, azt vittem magammal. Annyira, hogy külön volt egy kartondoboz, amiben felcsavarva vittem a bizonyítványomat. Még akkor is a kezemben volt, amikor [Auschwitzban] már a hajamat vágták le. Gondoltam, hogy megmentem. De nemcsak én voltam így vele, hanem az osztálytársaim nagy része [is]. Április 28-án vagy 29-én osztották ki az érettségi bizonyítványt, és mi harmadikán már bementünk a gettóba.”

A téglagyári gettóba érkezésükkor az embereket irodahelyiségbe tuszkolták, minden pénzüket és értéküket elvették, majd a motozóhelyiségbe kerültek, ahol meztelenre vetkőztették őket, és egy „kiváló mesterségbeli szakember” tapogatta végig összes ruhadarabjukat. A szomszéd szobát női motozónak rendezték be, az asszonyok vérvörös arccal léptek ki onnan.

Az Írisz-telepi gettót, a téglagyári száritó csűrök területén szögesdróttal kerítették; magyar katonai és csendőri alakulatok őrizték, kutyákkal. Markovits Weisz Katalin szerint a gettó felügyelete „nagyon szigorú

[volt], magyar csendőrök őriztek bennünket. Amikor megérkeztünk a gettóba, egyik csendőr engem megütött. Emlékszem, az anyám odaszólt, és azt mondta neki: – Űsse, drága, Űsse!”

A gettó körülményei a legelemibb egészségügyi követelményeknek sem feleltek meg. A padlót öt centiméter vastagságú por fedte. E szárítók öt-hatméterenként levert facölöpökön nyugvó teteje sok helyen lyukas volt; a szél keresztülfújta a csűrökön, és bevert az eső. Ezt takarók körbeaggatásával próbálták megakadályozni. A gettóban összetereit több ezer ember számára mindössze két-két rögtönzött latrinát ástak; kettőt az asszonyok, kettőt a férfiak számára. Ezek egyik oldalon nyitottak voltak, a másik oldalukat oszlopokhoz erősített hosszú lappal zárták le. Általában egyszerre húszan végezték dolgukat, szorosán egymás mellett. Melegebb napokon a pöcegödörök bűze terjengett a levegőben.

Eleinte mindenki azt ette, amit magával hozott, többnyire néhány konzervet, de a készlet kezdett lassan kifogyni. Ezért a város „gondoskodott” az ellátásról: zsidó lakásokból kihozott néhány fürdőkádat ütté alakítottak; téglákra állították őket és fával gyújtottak tüzet alájuk. Abban főztek ebédet; minden nap bablevest készítettek.

Ivóvíz és tisztálkodási lehetőség alig volt. Egyetlen kút tizenöt csapjából kellett az utolsó napokban (a szamosújvári közönség behozatalával) 18 ezerre növekedett tömeg számára az ivóvizet és a főzéshez szükséges vízadagot előteremteni. Az emberek tetvesek voltak. Egyetlen kis betegszobában gondozták a betegeket, és ugyanott vezették le a szüléseket. A nehéz életkörülmények siettették az öregek és a betegek halálát.

Az Írisz-telepi tábor parancsnoka dr. Urbán László Ferenc, a város rendőr főnöke, maga is számos zsidó internáltat megvert, főként azokat, akik beteget jelentettek. Kezdetben helybéli magyar rendőrök őrizték a tábort, de a hatóságok hamarosan megbízhatóbb anyaországi csendőrökkel helyettesítették őket; összesen húszan-harmincan lehetnek. A fogvatartott kolozsvári zsidók egyetlen német katonát sem láttak, a gettó első napján ott lévő SS-legényeket leszámítva. A gettók fennállásának kezdetén a posta még kikézbcsítette a küldeményeket, később azonban a Magyar kir. Posta a zsidó lakosok beérkező leveleit visszaküldte a „címezett ismeretlen helyre költözött” megjelöléssel.

A többi magyarországi gettóhoz hasonlóan a kolozsvári téglagyárnak is megvolt az ún. „pénzverdéje”, vagyis egy olyan épülete, amelyben az internáltakat kínvallatásnak vetették alá, hogy az esetleges vagy állítólagos elrejtett javaik hollétét elárulják. A civilbe öltözött csendőrök naponta 20–30 személyt hallgattak ki. Válogatott kegyetlenséggel vallattak. A férfiakat gyakran a feleségük meg gyermekeik jelenlétében kínozták, vagy pedig az asszonyokat verték meg a férjük szeme láttára. A módszerek az arcveréstől a here- és talpverésig, fiatal lányok „megmozgatásáig”, nők és öregek véresre veréséig, a láng fölötti pörkölésig és villanyáram-sokk kínvallatásig terjedtek.

A városban maradt keresztény lakoságnak még a zsidókkal rokonszenvező része is többnyire passzív magatartást tanúsított. Csupán az elit tiltakozott: a haladó értelmiségiek és az egyházi vezetők. Márton Áron római katolikus püspök kiállása példamutató volt; prófétai bátorsággal vette védelmébe az üldözötteket. A kolozs-

vári Szent Mihály-templom szószékéről 1944. május 18-án, a papszenteléskor mondott beszédében nyíltan fölemelte szavát a már gettóba zárt, de még el nem hurcolt zsidóság mellett. Négy nappal később Márton Áron kemény hangú felhívást intézett az elhurcolást végrehajtó hatóságokhoz: a Magyar királyi Minisztériumhoz, a Kolozs megyei Főispáni Hivatalhoz és a kolozsvári Rendőrőfkapitánysághoz, és levélben folyamodott a legfelsőbb hatóságokhoz: írt Sztójay Döme miniszterelnöknek és Jaross Andor belügyminiszternek is. Az utóbbit azonnali lemondásra szólította fel.

Járosi Andor evangélikus esperes a zsidótörvények bevezetésekor kiállt a sárga csillag viselésére kötelezett barátai mellett, majd egyházi személyiségként és magánemberként egyaránt ellenezte a zsidók elhurcolását, megpróbált a barátai számára mentesítést szerezni, hamis keresztleveleket bocsátott ki, és otthonában bújtatta Kádár Imre író, színházi intendáns akkor tizenöt éves kislányát, Annát, aki túlélte a háborút. A kislányon kívül csak kevesen bújkáltak a városban, és néhány mentesített család is helyben maradhatott. Alig 100 és 200 közöttire tehető a Kolozsvárról Tordára menekültek száma, akik a határ romániai oldalán végül átvészelték a háborút.

Márton Áron püspök felhívása pusztába kiáltott szónak bizonyult, és Járosi Andor esperes fáradhatatlan közbenjárásai sem vezettek eredményre. A téglagyári gettót alig két hét alatt hat – Auschwitzba irányított – transzporttal számolták fel. Ezek 1944. május 25., 29., 31. és június 2., 8. és 9-én hagyták el Kolozsvárt.

Az utolsó menekítő szállítmány május 10-én hagyta el a várost, a Kasztner Rezső kolozsvári ügyvéd által kimenekített cso-

porttal. A Magyar Mentési Bizottság egyik vezetőjeként Kasztner meggyőzte Eichmannt, hogy engedélyezze 750 – palesztinai bevándorlási engedéllyel rendelkező – magyar cionista különvonattal Svájcba vagy más semleges országba történő kiutazását. Himmler nevében Budapesten Kurt Becher SS Standartenführer egyezkedett. E tárgyalások azokra a zsidókra vonatkoztak, akik szabadulásuk fejében hatalmas váltságdíjat bírtak fizetni. Kasztner engedélyt kapott arra, hogy 388 kolozsvári zsidó internáltat kiválasszon, akiket – közöttük Kasztner rokonait és legközelebbi barátait – különvonaton Budapestre szállítottak, majd Bergen-Belsenen keresztül kijuttattak Svájcba. E csoport összeállítását nagy titokban végezték.

A deportáltakat gyalog terelték a táborból a Dermata gyár közelében levő rakodóhelyre. A szerencsések útravalóként kaptak családonként egy fél kenyert és némi sót. A bevagonírozás helye felé menetelve a gyengébbek előbb a csomagjukat dobták el, azután kezdtek ők maguk is kihullni a sorból. A csendőrök puskatussal lökdösték az embereket a vasúti vágányhoz; nem kímélték a gyermekeket sem. Az út szélén vigyorgó emberek álltak, akik megpróbálták az elhagyott holmit összeszedni. Ez a gyalogút a legtöbb elhurcolt számára rettenetes emléké maradt: „Kilenc lágert jártam meg. [...] Az inkvizíció minden kínját végigszenvedtem... Voltam bunkerbe zárva, ugrattak rám SS-kutyát... Nyugodt lelkiismerettel mondhatom, hogy rémesebb élményem, mint ez a négykilométeres út, nem volt. Jajgató árnyak, lökdösött kisgyerekek látványa... Az úton eldobált hátzásokok, takarók tömege mutatja, hogy az előttünk menők lemondtak utolsó rongyaikról. Látom férjem eltorzult

arcát... Hallom gyermekem felhördülését, amint a csendőr ráüt a puskatussal” – írta a háború után Ferencz Dóra.

Hetven-száz személyt szorítottak be egyetlen marhavagonba, így csak minden második személynek jutott ülőhely. A háromnapos út során a legszörnyűbb szenvedést a szomjúság okozta. Az elhurcolt magyar zsidóság hozzávetőleg 75%-át – a munkára alkalmatlanokat – már Auschwitzba érkezésükkor kiválogatták, a rakodótértől egyenesen a gázkamrák felé irányították. Az akkor még életben hagyott „ép testű” fiatalok közül is nagyon sokan pusztultak el az éhezéstől, betegségben, vagy későbbi szelektálásokban nyilvánították őket munkára alkalmatlannak.

1944 nyarán a háború kimenetele már senki számára sem lehetett kétséges, mint ahogy az sem, hogy a zsidóság németeknek történő kiadatása a háború után az ország kedvezőtlen megítéléséhez vezet. A vidéki magyar zsidóságot és ezen belül a kolozsváriakat is náci haláltáborokba hurcolták akkor, amikor az oda irányított transzportok sorsa már aligha lehetett rejtély a magyar kormány vagy akár a helyi vezetés számára.